

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 JULI
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16^e JAARGANG
N° 7

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hun Dames uit tot deelneming aan de excursie op **Zaterdag 12 Juli a.s.**, des namiddags om twee uur, naar

het bolwerk **Zonnenburg** en de daarop gebouwde **Sterrenwacht der Rijksuniversiteit**, benevens naar het bolwerk **Manenburg**.

Over de architectonische en vestingbouwkundige beteekenis treft men van de hand van den heer **W. H. Schukking**, die zelf ook aan de excursie zal deelnemen, hierachter een deskundige toelichting aan, die met medewerking van dr. **G. C. Labouchere** is samengesteld.

Prof. dr. **M. G. J. Minnaert**, directeur van de Sterrenwacht, heeft zich bereid verklaard den leden niet alleen het gebouw te laten zien, maar ook het geheele instrumentarium (oude en nieuwe kijkers) te demonstreeren.

Den leden wordt verzocht ten twee ure bijeen te komen vóór de Sterrenwacht, **Zonnenburg 2**.

Namens het Bestuur: **W. A. F. BANNIER**, *wnd. Voorzitter.*

J. W. C. VAN CAMPEN, *Secretaris*

(Frederik Hendrikstraat 72).

DE OUDSTE BASTIONS VAN UTRECHT.

Het is nog niet algemeen bekend dat Utrecht belangrijke overblijfselen bezit van de vier steenen, vijfhoekige, bolwerken of *bastions*, in het midden der 16e eeuw gebouwd, vrijwel de eenigste voorbeelden van het Italiaansche stelsel van vestingbouw in ons land en waarvan er slechts één: *Morgenster*, dat aan de noordzijde der stad was gelegen, geheel is gesloopt.

Met de 3 andere: *Zonnenburg* (1551—1552), *Manenburg* (begonnen 1553) en *Sterrenburg* (begonnen 1554) was het beschreven in de „Memorie van 't genee mijn Heere die grave van „Hoochstraten geordonneert heeft te maecten dese jare 1537” in het Gemeente-Archief aanwezig.

Na bezichtiging van alle nog bestaande restanten en met gebruikmaking van de opmetingen en verdere gegevens eronder vermeld, is de hierbij afgedrukte teekening van *Zonnenburg* vervaardigd.

Hier volgt van dat bastion een beschrijving, tevens bestemd tot handleiding bij het te brengen bezoek op 12 Juli a.s.

„*Sonnenborgh is mine naem, Anno XV.LII was ick volmaect teghen den vianden aldus bequaem*”.

Zoo luidde het opschrift van den, met een Zon versierden, gebakken steen, die in den omstr. 1850 vernieuwden gevel van het bolwerk prijkte.

Willem van Noort, reeds in 1541 als ingenieur en architect in dienst der stad, staat te boek als de ontwerper, van alle 4 de bastions. Ook als schilder is hij bekend, doch het is niet waarschijnlijk dat hij, met het schilderen, ook, zooals enkele zijner tijdgenooten, de *vestingbouwkunst* in Italië heeft geleerd. Wel zal hij den invloed hebben ondergaan van de Italiaansche ingenieurs, die te *Antwerpen* voor Karel V hebben gewerkt. Immers, de bastions zijn van het *Oud-Italiaansche stelsel*, waarvan de bolwerken zeer klein zijn en op grooten afstand van elkaar gelegen (evenals de muurtorens in een stadsommuring). In tegenstelling hiermede vertoont het *Nieuw-Italiaansche* systeem grootere bastions, op regelmatige afstanden; daarin werd het eerst de gedachte van het *gebastionneerde front*, geconstrueerd op de binnen-polygoon der versterking, verwezenlijkt. Wij vermelden het hier, omdat *Willem van Noort* ook reeds naar dit stelsel een ontwerp heeft gemaakt, nl. voor een volledige versterking van *Delft* in 1556, hetgeen wel zijn bekwaamheid in den vestingbouw van zijn tijd bewijst.

Behoudens de grootte der bastions zijn er tusschen beide Italiaansche „manieren” geen wezenlijke constructieverschillen. Kenmerkend zijn voor beide:

- 1°. de hooge bekleedingsmuren;
- 2°. de gedeeltelijk teruggetrokken flanken, gedekt door *orillons* of *epaulementen*;
- 3°. de meervoudige, meestal dubbele *kazematten*, voor een verborgen of zg. *traditore* opstelling van de vuurmonden in elke bastionsflank, dikwijls in meer dan één verdieping;
- 4°. behalve de gekazemateerde ook nog een *open* opstelling voor de artillerie en infanterie (musketschutters) boven op den flankwal.

Bij het Oud-Italiaansche stelsel waren de bastionspunten of *saillanten* meestal stomp, bij het nieuwe waren zij in den regel recht of scherp, wat samenhang met de kortere bastions-afstanden (*courtines*).

Op de teekening van *Zonnenburg* vinden wij de hier vermelde beginselen terug.

In elke flank treffen we een dubbele gemetselde kazemat in 2 verdiepingen aan, alle door zware gewelven overdekt. De toegangen of *poternes* (ook bij *Manenburg* nog aanwezig) uiteraard aan de achterzijde of *keel* van het bolwerk, zijn met tongewelven overkluisd en bestaan uit:

een midden-poterne, afdalend naar een geheel ommuurde, trapezium-vormige binnenplaats, vanwaaruit de 4 beneden-kazematten te bereiken zijn en

twee stijgende zij-poternes, elk naar een paar boven-kazematten.

De poternes komen aan de stadszijde samen in een portaal, gedekt met een zesdeelig ribgewelf; de ribben van dat gewelf zijn rechthoekig van doorsnede en rusten op knolvormige kraagstenen.

De frontmuren van de kazematten zijn 2 à 2.50 m dik (bij *Sterrenburg*, waarvan nog slechts de Zuidoostelijke helft van het bastion met de kazematten en het daarop in 1564 gebouwde huisje¹⁾, doch zonder de poternes, over is, zelfs nog zwaarder). In deze muren zijn per kazemat naar alle waarschijnlijkheid aanwezig geweest: één schietgat voor kanon- en één daarnaast voor musketvuur, benevens 2 smalle rookgaten erboven. Van achteren waren de kazematten open.

Voorts is aangegeven, hoe de bekleedingsmuren der facen en flanken van het bastion versterkt waren, nl. door *contreforten* of steunberen, welke vermoedelijk gemetselde bogen droegen, die de functie van *aardbogen* vervulden (besparing van metselwerk). Bij de opgraving in 1854 van een deel van de overblijfselen van het toen reeds in het plantsoen bedolven bolwerk *Sterrenburg*, in verband met de verbreding van de singelgracht op den Zuidwestelijken hoek der stad, zijn de restanten van bedoelde contreforten te voorschijn gekomen. Met stippellijnen zijn ze in onze teekening ingeschetst.

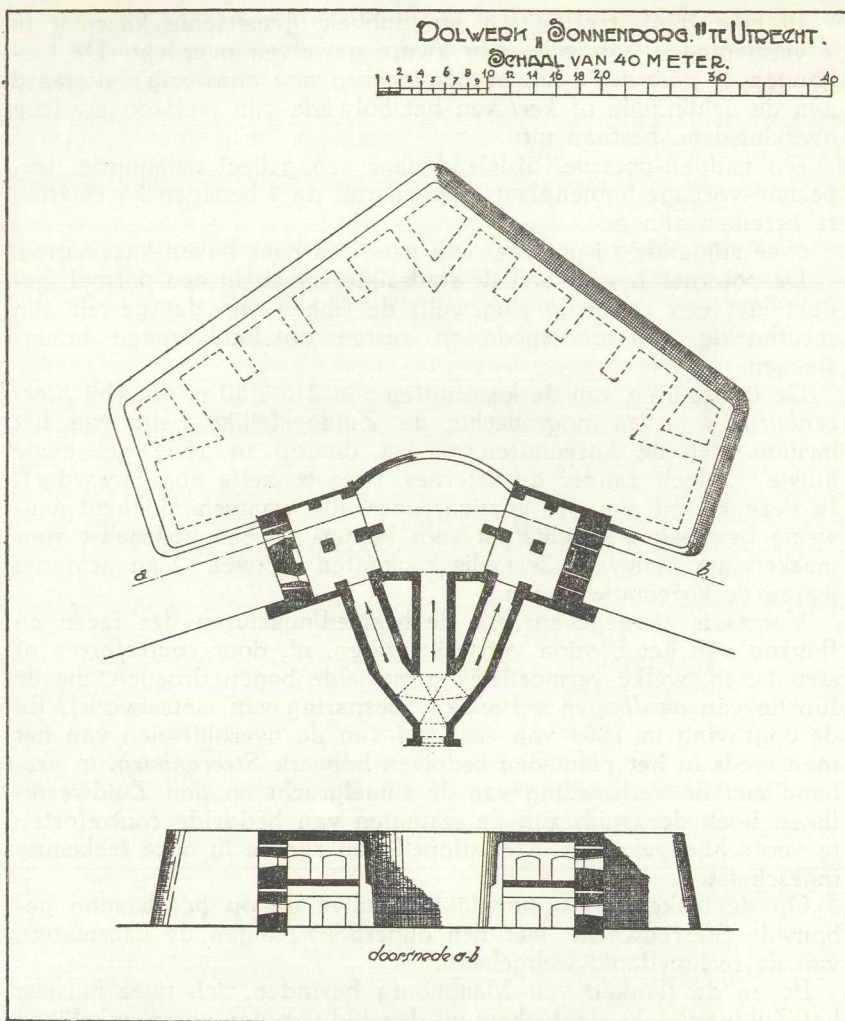
Op de teekening is duidelijkheidshalve de op het bastion gebouwde Sterrenwacht, met den onderbouw, tegen de kazematten van de rechterflank, weggelaten.

Boven de flanken van *Manenburg* bevinden zich twee huisjes; het Zuidwestelijke dagteekent uit den tijd van den oorspronkelijken bouw, het Noordoostelijke is van 1564.

Voorts hebben op de punten der bastions hoektorentjes (*guerites*) gestaan.

Verdere bijzonderheden, voorzoover zij op de afbeelding niet voldoende mochten uitkomen of in deze beknopte beschrijving geen plaats konden vinden, zullen ongetwijfeld bij de persoonlijke bezichtiging en de daarbij dezerzijds te geven toelichting blijken.

1) Deelen van een relief, *Mars* voorstellende en van het oorspronkelijke (waarschijnlijk door *G. Macropedius* gedichte) monumentale opschrift van het bolwerk (alles van 1555 of 1556 en door Willem van Noort) zijn in het *Centraal Museum*.

Naar opmetingen van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en gegevens in het Gemeente-archief.

Wij besluiten met de vermelding van enkele hoofdafmetingen van het zoo belangrijke vestingbouwkundige monument;

hoogte van het bastion: 8.50 m.

binnenwerksche hoogte van een kazemat: 3.50 m.

breedte van idem 3 m, diepte 6 m.

lengte der bastionsfacen 35 m.

dikte der epaulementen gemiddeld 16 m.

W. H. SCHUKKING; G. C. LABOUCHERE.

DE OUDE GEVELSTENEN DER PROVINCIE UTRECHT.

(Voortzetting en slot van blz. 44).

BREUKELEN.

Zandpad 41 (Matthes' Bijenpark).

Die mijnen
naem wilt
weten sluijste
stijn ben ic
geheten 1645

Naar een mededeling van den Heer Matthes, die er vroeger reeds een beschrijving van gaf ¹⁾, is deze steen afkomstig van een huis te Utrecht. Te Utrecht stond oudtijds een huis, „Fluytesteyn” genaamd, op de hoek van de Haverstraat en de Springweg (Maandblad van „Oud-Utrecht”, VI-1931, blz. 28).

CABAUW.

B 9, aan de Zuidoever van de Kromme Yssel.

(gepolychromeerd wapenschild) ANNO 1636

LOF GOD BOVN AL
DIT HEET DOEN
BOUWEN COR HEN
VAN WYNGAERD

W. Mulder 1839.

Op de plaats van het huis bevond zich vroeger een kasteel, met de stenen waarvan de hoeve opgebouwd is (1839). Het wapenschild is toen vermoedelijk van het onderschrift voorzien.

HARMELEN.

Aan de hoofdweg Utrecht—Leiden.

(Scheepje)

Gepolychromeerd. Volgens de monumentenlijst dagtekenend van 1705.

LOOSDRECHT (NIEUW-).

D 215, ongeveer 1 Km ten N.W. van de kerk, aan de weg naar Oud-Loosdrecht.

(Gruttersmolen met horizontaal wiel, gedreven door een hond) GRUTTERY

Raaweg, *achtergevel* van de schuur naast nummer C 2.

(Vrouw, een valk houdend)

Het steentje is blijkbaar ouder dan de schuur zelf.

1) Jaarboekje van „Niftarlake” 1921, blz. 42—43.

MAARSSEVEEN (OUD-).

Aan de weg Achttienhoven—Tienhoven, Zuidzijde.

(Twee druivetrossen, blauwpaars op roomkleurige grond)
ANNO 1650.

Deze hoeve schijnt behoord te hebben bij het landgoed
„de Blauwe Druif”. Zie echter ook bij Achttienhoven.

MAARSSSEN.

Lange Gracht 10.

ZEGENT ONS GODT SOO SCHAAD
GEEN NYD EN HELPT GODT NIET
SOO BAAT GEEN VLYT. MDCCV.

Lange Gracht 37.

(Een handschoen op een wapenschild, omgeven door
ranken)

Hier was vroeger een fabriekje van handschoenen gevestigd.

Lange Gracht 22.

(Wit borstbeeld; godin met een tak met vruchten?)
Oud?

Kaatsbaan 11.

IK LEG OP EEN KALKESTEEN NA KONST
VAN BOUWEN IK WIL OOK WENSEN OP GONST VAN
MENSEN MAAR GODT VERTROUWEN. A° 1724.

NIGTEVECHT.

Nr. 120, tegenover de kerk.

(Boom met oranje-appels, huizen op de achtergrond)
1680 D'ORANGE BOOM

(Polychroom).

RHENEN.

Kruisstraat 19 ¹⁾.

(Adam en Eva; in het midden een boom)

VREELAND.

Gemeente Loosdrecht, wijk Oud Oever; landgoed Terra Nova,
aan de Oost-oever van de Vecht tussen Vreeland en Loenen.

(Dolfijn, zwemmend te midden der golven)

Deze oude steen schijnt van elders afkomstig te zijn; hij is
daar geplaatst in 1905, toen dit huis gebouwd werd.

VREESWIJK.

Dorpsstraat 38.

(Ossekop)

1) In 1940 door de oorlogsomstandigheden vernield.

Dorpsstraat 27.

(Twee leeuwekoppen; hier heeft tot omstreeks 1930 een gevelsteen gestaan, voorstellend een eikeboom, met onderschrift: VAN EIKENHOVT

BEN IK GEBOVT...)

WILLESKOP.

A 98. Hoeve Welgelegen, ca. 2,5 Km ten N.O. van Oudewater, aan de Z.oever van de Yssel.

DE TYT IS KORT DE DOOD IS SNEL

WACHT U VAN SONDEN

C ANNO 1671 H

SOO DOET GY WEL

YSSELSTEYN.

Utrechtse Straat 58.

(Neger met kroeshaar en hoofddoek)

INT MORIAANS

HOOFT 1639

ZUYLEN.

Bij de brug over de Vecht, aan O.-oever, naast Groot-Zuylenburg.

(Twee zwanen pakken elkaar bij de hals)

SWAENEN-VECHT

Polychroom.

UTRECHT IN ROMANVORM.

C. C. S. CRONE, Muziek over het water. Amsterdam, 1940. 8°.

Evenals het vorige boekje van deze schrijver, Het feestelijke leven (zie dit Maandblad XV-1940, blz. 84), heeft ook dit als décor de straten en buurtjes, die bij de kenner van Utrecht een reeks herinneringen oproepen. De wijken der kleine luiden en ook de achterbuurten zijn met het innerlijk van de hoofdpersoon ten nauwste verweven. Haar werkelijk en haar droom-bestaan liggen in de sfeer, die de zwerver door Utrecht omgeeft langs de Bemuurde Weerd, in de zijstraatjes van Lange Nieuwstraat en Oudegracht. We zien de hoofdpersoon door barmhartigheid gedreven de plichten van haar kleinburgerlijk bestaan verzaken voor het lenigen van noden bij maatschappelijk laaggezonden, hetgeen ze als haar roeping beschouwt, en we zien haar hierin ondergaan. Haar levensgang, zoals de schrijver die weergeeft, is een grillige gang door Utrechtsche straten en straatjes.

A. K.

BOEKAANKONDIGING.

Lijst van gedrukte geschriften over de Rijksuniversiteit te Utrecht. Proeve eener bibliographie 1634—1941. Tweede deel: aanvulling over de jaren 1634—1936; voortzetting over de jaren 1936—1941. Samengesteld door G. A. Evers, met medewerking van Dr. Johanna M. Keyman en Marie J. Reynvaan. Utrecht, 1941. (VIII en 76 blzn.) 8°.

In 1936, ter gelegenheid van het 3de eeuwfeest onzer Universiteit, beees de heer Evers met zijn medewerkers, waartoe toen ook nog mej. Dr. Elisabeth J. Gras behoorde, aan allen, die rechtstreeks bij de Universiteit betrokken zijn of in haar geschiedenis en wezen belang stellen, een niet genoeg te waardeeren dienst door het samenstellen der Lijst van gedrukte geschriften over de Rijksuniversiteit te Utrecht, Proeve eener bibliographie 1634—1936. Thans heeft onder bovenvermelden titel het tweede deel van dit nuttige en onmisbare boekwerk het licht gezien, ter gelegenheid van de herdenking van het 61ste lustrum der Utrechtsche *Alma mater*, aan wie het, evenals in 1936, door de bewerkers is opgedragen. De inrichting van deze bibliographie is gelijk aan die van het eerste deel en het geheel, het behoef niet gezegd te worden, overzichtelijk en gemakkelijk in het gebruik.

Dat bibliographie een hachelijk werk is, moge uit eenige cijfers blijken. Zooals de titel al zegt, beoogt dit tweede deel een aanvulling en een voortzetting te zijn. Als ik wèl geteld heb, vermeldt het in het geheel 1192

titels, waarvan meer dan de helft en wel ongeveer 669 titels de aanvulling op het eerste deel uitmaken; ongeveer zeg ik, omdat niet altijd uitgemaakt kan worden, of titels, die op het jaar 1936 vermeld worden, betrekking hebben op publicaties, die in dat jaar vóór of na 30 September, den datum van afsluiting, waren verschenen. Een getal van ongeveer 669 geschriften over een tijdsverloop van 300 jaren was dus, trots hun vlijt en speurzín, aanvankelijk aan den hoofdbewerker en zijn medewerkers ontgaan en het staat te verwachten, dat over vijf jaren een derde deel nog wel een nalezing van omissies zal moeten geven. Als een typisch voorbeeld van de scheidenheid van den leider van dezen arbeid moge wel vermeld worden, dat onder die verzuimelingen drie titels van geschriften van den heer Evers zelf en vier, over hem handelend, voorkomen.

Hij en de dames Keyman en Reynvaan verdienen den dank en de waardeering van de velen, die van hun eerste deel met goeden uitslag plegen gebruik te maken, zooals dezen dit ook zonder twijfel met hun *addendum* zullen doen.

Ten slotte zij nog er aan herinnerd, dat het eerste deel, dat op 22 Juni 1936 in voorloopigen vorm aan den Rector Magnificus in de openbare senaatszitting van dien dag kon worden aangeboden, eerst in 1937 in zijn definitieve gedaante het licht kon zien, nadat het, zooals gezegd, op 30 September 1936 was afgesloten, terwijl het hier besproken tweede deel, dat in de eerste dagen van Juni van het loopende jaar verscheen, nog tot op 30 April 1941 is bijgewerkt. W. A. F. B.